

AZ 1315–17. ÉVI EURÓPAI ÉHÍNSÉG

AZ 1315–17. ÉVEK ALATT rettenetes éhínség gyötörte Európa jelentős területeinek lakóit, különösen súlyos volt a helyzet az Atlanti-óceán vidékén.¹ A német, lengyel és balti területek népei is sokat szenvedtek. Az Alpoktól és a Pireneusoktól délre is kimutatható élelmiszerhiány, de az éhínség nem volt olyan súlyos, mint az északi és nyugati területeken. Az élelmiszerhiány és éhínség oka a hideg és rendkívül csapadékos időjárás, amely 1315–1317 között sújtotta Európát.² Ezekről az eseményekről számos forrás beszámolt, amelyekre a történeti kutatás is jelentős figyelmét fordított.

Az európai országok kutatói, saját országaik történelmét vizsgálva, alig vették figyelembe a magyarországi forrásokat. Ennek következtében az 1315–17 közötti évek eseményeinek kapcsán Magyarország és a Kárpát-medence csak érintőlegesen jelent meg a nemzetközi szakirodalomban.

Az 1315–17 közötti éhínség problematikáját magyar történeti szempontból az teszi érdekessé, hogy Magyarországon mind a mai napig nem sikerült kimutatni általános éhínséget és tömeges elhalálozást ezekben az években. Éppen ellenkezőleg, mintha Magyarország megmenekült volna az éhínség okozta csapásoktól. Erre Fügedi Erik is felfigyelt, amikor megállapította, hogy Magyarországon nem előzte meg katasztrofális terméshiány és éhínség a nagy pestisjárványt.³ Szabó István, aki a középkori magyar parasztság történetét, a falvak kialakulását és a mezőgazdaság történetét évtizedeken keresztül kutatta, sem tett említést 1315–17 között olyan jellegű időjárási és demográfiai katasztrófáról, mint amilyenről más országok forrásai és kutatói

¹ MONTANARI, MASSIMO: Éhség és bőség. Budapest 1996. 85.

² FREEDMAN, PAUL: Rural society. In: The Cambridge Medieval History. Vol. VI. c 1300–c. 1415. Ed. Michaels Jones. Cambridge 2000. (82–101) 88–89.

³ FÜGEDI ERIK: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Budapest 1981. 394.

beszámoltak.⁴ A hazai történeti demográfia sem tartja demográfiai törésvonalnak az 1315–17 közötti éveket.⁵ Fügedi Erik szerint a pestist nem előzte meg éhínség Magyarországon.⁶

Az európai események ismeretében felmerül a kérdés, hogy Magyarország valóban megmenekült-e az említett katasztrófáktól, vagy csak a magyar források hallgatnak ebben a tekintetben.

Henry S. Lucas számos nyugat-európai és néhány közép-európai forrás adatait gyűjtötte össze, amelyek egybehangzóan állították, hogy Írországtól a Baltikumig, a Pireneusoktól Lengyelországig esős hideg és rossz termésű évek voltak 1315–1317 között.⁷ Ám Lucas tanulmányából teljességgel hiányoznak a magyarországi források, csak a környező régiókban keletkezett forrásokat használta fel, amelyek tartalmaztak bizonyos utalásokat a magyarországi állapotokra vonatkozóan. Lucas a zelli évkönyvekre alapozva megállapította, hogy a Duna mentén sok eső esett, és a folyó kiáradt, emiatt sokkal kevesebb gabona és bor termett, mint amennyi az átlagos időjárású években.⁸ A melki évkönyvek szerint ugyancsak hasonló helyzet alakult ki Csehországban és a környező szláv területeken.⁹ Lucas alig említette meg tanulmányában Magyarországot, és akkor is csak a Kárpát-medencén kívül keletkezett források adataiból merített, majd pedig ezekből vont le következtetéseket a magyarországi viszonyokra vonatkozóan. Lucas – Winterthur krónikája alapján – úgy vélte, hogy Magyarországon is jelentős gondok voltak.

Lucas másik forrása, amelyből a magyarországi eseményekre következtetett, ugyancsak a Kárpát-medencén kívül keletkezett, tehát a krónika írója nem a közvetlen helyi tapasztalatokra támaszkodott. Ez a mű az *Annales*

⁴ Vö.: SZABÓ ISTVÁN: A magyar mezőgazdaság története a XIV. századtól az 1530-as évekig. Budapest 1975. Agrártörténeti tanulmányok.; SZABÓ ISTVÁN: A falurendszer kialakulása Magyarországon (X–XV. század). Budapest 1971.

⁵ GYÖRFFY GYÖRGY: Magyarország népessége a honfoglalástól a XIV. század közepéig. In: Magyarország történeti demográfiája. Szerk.: Kovacsics József. Budapest 1963. 45–62.; KRISTÓ GYULA: Honfoglalás és társadalom. Budapest 1996. 148–154.

⁶ FÜGEDI ERIK: A középkori Magyarország történeti demográfiája. KSH Történeti Demográfia Füzetek 10. Budapest 1992/1. (7–60) 30.

⁷ LUCAS, HENRY S.: The Great European Famine 1315, 1316 and 1317. Speculum 5 (1930) 343–364. (a továbbiakban: Lucas, 1930.)

⁸ LUCAS, 1930. 374. 6. jz.

⁹ LUCAS, 1930. 374. 7. jz.

Windergenses, amely a német, szláv és magyar földeket sújtó éhínségről számolt be.¹⁰

Lucas harmadik forrása, amelyet nem nevezett meg pontosan, arról tudósított, hogy Ausztria, Lengyelország, Magyarország és Meissen területén heves esőzések voltak, amelyek tönkretették a termést 1316-ban.¹¹ Pierre Alexander kutatásai is megerősítették, hogy Európa nyugati területein hideg és esős időjárás uralkodott az 1310-es évek közepén és második felében.¹² A gazdaságtörténeti kutatások is jelentős visszaesést mutattak ki a gabona- és bormelésben, ami az árak növekedését vonta maga után. Jelentősen visszaesett a Bordeaux kikötőjéből Észak-Európába irányuló borkivitel,¹³ a gabona és a só ára pedig jelentősen növekedett Angliában. A gazdasági visszaesést elmélyítette, a bekövetkező állatjárvány, amely megtizedelte Nyugat-Európa állatállományát¹⁴ A gazdasági visszaesést demográfiai katasztrófa követte, egyes városokban, például Yperben és Boroszlóban a népesség tömegesen halt meg éhínség miatt.¹⁵

A magyarországi időjárási események forrásait Réthly Antal gyűjtötte össze és adta ki. Réthly 1315-re vonatkozóan egyetlen magyarországi adatot említett, amely szerint a székesfehérvári templom „a sok égháborúságtól de legfőképpen a sok égéstől romlani kezdett vala.”¹⁶ A következő évben (1316) Ausztria és Magyarország területén a Duna mellékfolyói árvizeket okoztak, hidakat romboltak le és községeket pusztítottak el lakóikkal együtt, az év nyarán tartós esőzések voltak, minden víz alatt állt, a termés tönkrement.¹⁷

¹⁰ Lucas, 1930. 361. 1. jz.

¹¹ Lucas 361. 2. jz.

¹² ALEXANDRE, PIERRE: Les Variations Climatiques au Moyen Age. (Belgique, Rhénanie, Nord de la France) *Annales* 32 (1977/2) 192–193. A középkori európai éghajlat változásaira vonatkozóan ld: RÁCZ LAJOS: Magyarország éghajlattörténete az újkor idején. Szeged 2001. 56–60.

¹³ POSTAN, M. M.: *Medieval Trade and Finance*. Cambridge 1973. 168.

¹⁴ KERSHAW, IAN: The Great Famine and Agrarian Crisis in England 1315–1322. 59. *Past & Present* 1973/May 3–50.

¹⁵ LUCAS, 1930. 367–369., 375.

¹⁶ RÉTHLY ANTAL: Időjárási események és elemi csapások Magyarországon 1700-ig. Budapest 1962. (a továbbiakban: RÉTHLY, 1962). 41.

¹⁷ RÉTHLY, 1962. 41.

Az 1316. év tele hideg volt és sok hó esett, a tél 1317. márciusig tartott, vagy talán húsvétig. A gabona tönkrement a hó alatt, magas volt a talajvíz, emiatt rossz lett a bortermés, és drágaság alakult ki. Ebben az évben rendkívüli áradások és havazások miatt egész vidékeket lepett el a víz Magyarországon, majd erre pestis következett, amely egész Európára kiterjedt.¹⁸

Legutóbb Kiss Andrea gyűjtötte össze a 14. századi Magyarországra vonatkozó időjárási adatokat. Az 1316. évről három forrás tudósít folyamatos esőzéseket, áradásokat és drágaságot említve.¹⁹ Ezek közül két forrás, a *Chronicon Leobensis* és a *Chronicon Aulae Regiae* a Kárpát-medencén kívüli forrás, csak a harmadikról mondható el, hogy Magyarország területén keletkezett. Hain Gáspár Szepességi krónikája tartalmaz az 1312. évi bejegyzésnél egy bizonytalan utalást, amely szerint abban az időben három évig tartó éhínség volt.²⁰

Az említett források kevés kivételtől eltekintve nem magyarországi belső keletkezésű források, hanem külföldiek. Ennek azért van jelentősége, mert a Magyarországon kívül keletkezett források nem a közvetlen helyi tapasztalatokat rögzítették, hanem a hozzájuk távolról érkező, és esetleg módosult információkat. Emellett az is említést érdemel, hogy egyik forrás sem számol be Magyarországgal kapcsolatban súlyos éhínségről, bár más országok esetében a források szinte kivétel nélkül megemlítik a rossz időjárás következményeként kialakuló éhínséget. Ezekben az években, amikor Európában tömegek haltak éhen, a források Magyarország esetében legfeljebb rossz termésről és drágaságról tettek említést, de tömegek éhezéséről csak az északi ország-rész történéseit tartalmazó Szepességi krónika számolt be.

Kérdéses, hogy a fentebb összegzett – döntő részben külföldi – források adatait igazolják-e a magyarországi keletkezésű források, vagyis Magyarországon is katasztrofális volt-e a helyzet, mint más országokban. Az Anjou-kori oklevéltár IV. kötete tartalmazza az 1315–17 közötti évek okleveleinek 697 regesztáját. Ez a forrásbázis nagyságrendekkel haladja meg a fentebb említett források számát. Forráskritikai szempontból fontos, hogy az oklevelek

¹⁸ RÉTHLY, 1962. 41.

¹⁹ KISS ANDREA: Some Weather Events in the Fourteenth Century II. (Angevin Period: 1301–87) *Acta Climatologica, Acta Universitatis Szegediensis*. Tom. XXXII–XXXIII. Szeged 1999. 51–64. (a továbbiakban: KISS, 1999.)

²⁰ KISS, 1999. 60–63. Idézi: Hain Gáspár, Szepességi avagy lőcsei krónika és évkönyv a kedves utókor számára. Összeállította Hain Gáspár. Szerk.: Véber Károly. Budapest 1988. 17.

döntő többsége Magyarország területén keletkezett, vagyis az ország területét járó személyek vettek részt az adatok rögzítésében. Ezek a források tehát első kézből nyert információkat tartalmaznak, ennek köszönhetően a jelen vizsgálat szempontjából megbízhatók, forrásértékük jelentős. A hazai oklevelek keletkezési területe, illetve azok a helyek, amelyekről információkat tartalmaznak, egyenetlenül szóródnak az ország területén. Az oklevelek időbeli szóródása is egyenetlen, az 1315–17 közötti időszak egyes szakaszaiban több, másokban kevesebb forrás keletkezett, de azért nincsenek hosszabb időszakok, amikor egyetlen oklevelet sem állítottak ki.

A hazai oklevelek adatai meglepő módon eltérnek a korabeli európai források adataitól. A külföldi források súlyos éhínségről tudósítanak, de a hazaiak még csak éhezést sem említene. A külföldi források időjárási és környezeti katasztrófáról beszélnek, ezzel szemben a hazai forrásokban még csak utalás sincs ilyen eseményekre. A korabeli magyar oklevelek nem említene katasztrófális árvizet, hideg kemény telet vagy elpusztult termést. A hallgatás természetesen nem bizonyít semmit, pusztán ennek alapján nem lehet kijelenteni, hogy Magyarországot elkerülték azok a csapások, amelyek a szomszédos és távolabbi országokat sújtották. A hazai oklevelek nem egy elgyötört, éhező és katasztrófák miatt tönkrement ország hétköznapijait tükrözik. Éppen ellenkezőleg, úgy látszik, hogy az élet rendes menetét nem zavarta meg a szomszédos országokban tapasztalható válság.

Az oklevelek számos esetben informálnak birtokadományokról, földek felosztásáról, telepítésről, ami nem a válságos időszak jele, hanem éppen ellenkezőleg, a jól működő és életerős társadalom megnyilvánulása. A Szepesség betelepítése ekkor zajlott, Lubló ebben az időben vált lakott településsé.²¹ Több esetben telepítési kedvezményekről lehet olvasni, például a Szepesség kapcsán. Egy további forrás szintén a telepítést segítő járadékfizetési kedvezményről tudósít az ország délnyugati részén fekvő Kapronca vidékén.²² Számos más oklevél is említhető, amely telepítésről, lakatlan földek benépesítéséről, üres föld adományozásáról szól.²³ Az eredményes gazdálkodás is megjelenik az oklevelekben. A Szatmár megyei reszegei nemesek bir-

²¹ Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. IV. Szerk.: Kristó Gyula. Budapest–Szeged 1996. (a továbbiakban: AO. IV.) 219.

²² AO. IV. 44.; 168.

²³ AO. IV. 17., 240., 413., 429., 434., 435., 465., 457.

tokfelosztása kapcsán termő gyümölcsfákat említ az oklevél, amelynek keltezése 1316. június 1.²⁴ Az ország nyugati felén Veszprém megyében Apácatorna kapcsán említ egy 1316. június 26-án keltezett oklevél „két jól járó malmot”.²⁵

Az élelmiszerhiány, esetleg az éhínség nyomainak megtalálásához alkalmazható módszer az élelmiszerekkel, a megélhetéssel illetve a szükség gondjával foglalkozó források vizsgálata. Nélkülözés miatt eladott birtokot és balatoni halászhelyet említ egy ajkai földbirtokos család oklevele.²⁶ További tíz forrás értesít szegénység miatt eladott vagy elzálogosított birtokról, ami meglehetősen kevés három év (1315–1317) vonatkozásában, és nem azt bizonyítja, hogy az országban tömegek nélkülöztek volna.²⁷ Élelmiszerhiányra alig van adat. Tamás, esztergomi érsek oklevelében (1315. május 14.) bűnbocsánatot engedélyezett azoknak, akik adományokkal segítették „az élelemben szűkölködő és fennmaradási gondokkal küzdő” nagyszombati apácákat.²⁸ Az élelmiszerhiány problémája egy másik forrásban is megjelenik. Károly király 1315. május 14-én kelt oklevelében arról rendelkezett, hogy „az Óbuda területén levő szőlők után a király által szükség miatt szedni szokott csöbröket”, amelyek beszédését korábban ő és elődei elengedték, az 1315. évet kivéve elengedi, és megtiltja, hogy bárki más beszédje az adót. Az említett évben azért nem engedte el a csöbrök beszédését, „nehogy az óbudai királyi ház élelmiszerekben hiányt szenvedjen.”²⁹ Az említett forrásokon kívül mások nem is tartalmaztak utalást élelmiszerhiányra, tehát a források alapján úgy látszik, hogy az élelmezés nem okozott égető gondokat.

A magyarországi társadalmat a források szerint nem az éhínség vagy az éghajlati okokra visszavezethető csapások gyötörték, hanem az ország belső politikai megosztottsága, és a hatalmaskodó nagybirtokosok által elkövetett törvénysértések. Az oklevelek számos bajról és az emberek szenvedéséről adnak hírt, de ezek kivétel nélkül társadalmi és politikai eredetűek. A „békétlen idők és az utakon leselkedő veszélyek”, a különböző hatalmaskodások sok oklevélben megjelennek az ország szinte mindegyik pontján 1315–1317

²⁴ AO. IV. 290.

²⁵ AO. IV. 298.

²⁶ AO. IV. 132.

²⁷ AO. IV. 73., 87., 93., 132., 293., 339., 420., 445., 570., 572.

²⁸ AO. IV. 82.

²⁹ AO. IV. 80.

között.³⁰ A veszprémvölgyi kolostor apái oklevelük (1317. május 29.) tanúsága szerint „(...) a békétlen idő, valamint a nemesek és hatalmasok zsarnoksága következtében egyházuk jobbágysai fölött fennhatóságot nem gyakorolhattak, a mindennapos költségek miatt elszegényedtek.”³¹ A győri káptalan egyik kanonokja a káptalan előtt panaszt tett arról (1317. augusztus), hogy Tamás mester a káptalan Hegyesmagas nevű faluját hatalmaskodva felégette.³² Egy másik 1317-ben keletkezett forrás szerint Heydrechi Dénes fia Dezső mester összes birtokát a hűtlenek lerombolták.³³ Más birtokok pusztulásáról és betelepítéséről ad számot Theophilus prépost és az esztergomi káptalan oklevele, amelyből megtudható, hogy a káptalan bizonyos szabadságokat adott embereinek vagy jobbágysáinak, akik újra megtelepedtek az Ermen nevű földön vagy faluban, amely „(...) a világi hatalom visszaélése következtében teljesen elnéptelenedett (...)”.³⁴

A számos oklevél részletesen beszámol bizonyos emberek szenvedéséről. János Nyitra püspöke (1317. szeptember 4-én kelt oklevele szerint) kiközösítette Mihály fia Simon mestert Nyitra városának felégetése, elfoglalása és egyéb károk okozása miatt.³⁵ Egy másik, 1317. november 26-án kelt oklevélben Potendorfi Rudolf soproni ispán közölte barátjával Hainricus fia Jánossal, hogy András mester kirabolta Károly király faluját, és a király vámjánál szolgálatot teljesítő ember lábát levágta. Rudolf ugyancsak ebben az oklevélben kérte az említett Jánost, hogy szerezze meg a király hozzájárulását a harsendorfi Wulfingus elleni fellépéshez, aki a király pardani embereit és őreit annyira sanyargatta, hogy ők falujukat és birtokaikat el akarták hagyni.³⁶ Az említett példák arról tanúskodtak, hogy a források írói részletesen beszámoltak a korabeli emberek szenvedéseiről, és az okokat sem hallgatták el, tehát a mai kutató bepillantást nyerhet az 1315–17 közötti Magyarország lakónak gondjaiba. Ám ezek között nem szerepelt sem élelmiszerhiány, sem éhínség vagy ennek következtében tömeges elhalálozás. A források részletes és figyelmes beszámolókat adnak, ezért nem lehet arra gondolni, hogy az okleve-

³⁰ AO. IV. 13., 15., 17., 29., 71., 100., 248., 313.

³¹ AO. IV. 478.

³² AO. IV. 551.

³³ AO. IV. 569.

³⁴ AO. IV. 105.

³⁵ AO. IV. 560.

³⁶ AO. IV. 645.

lek írói figyelmen kívül hagytak volna más súlyos csapásokat, éhínséget, természeti katasztrófát, ha ezek ténylegesen bekövetkeztek volna.

Következtetések

A külföldi források egybehangzóan állítják, hogy Európában 1315–17 között súlyos természeti csapások, hideg időjárás, esőzések, és nyomában éhínség volt. Néhány külhoni forrás Magyarországra vonatkozó utalásaiból arra a következtetésre lehet jutni, hogy Magyarországot sem kerülték el ezek a csapások. Ezzel szemben a hazai források nem igazolják azt, hogy Magyarországot természeti katasztrófa és nyomában éhínség sújtotta volna. Az oklevelek adatai szerint, az ország elsősorban a belső politikai megosztottságtól és az önkényeskedéstől szenvedett. Ennek ellenére az ország több pontján intenzív telepítés zajlott, új földeket osztottak fel, illetve népesítettek be, ami merőben eltér a nyugati országok, tartományok belső viszonyaitól. További kutatást igényel annak megválaszolása, hogy milyen okokkal magyarázható Magyarországnak ez a kivételes, a nyugat- és közép-európai országoktól merőben eltérő helyzete, amelynek köszönhetően megmenekült az 1315–17 közötti évek természeti csapásaitól és a nyomukban bekövetkező éhínségtől.